

Grzegorz, Maksymilian

I Konferencja Międzynarodowej Historycznej Komisji do badania dziejów zakonu Krzyżackiego w Mergentheim

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 583-588

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maksymilian Grzegorz

I KONFERENCJA
MIĘDZYNARODOWEJ HISTORYCZNEJ KOMISJI
DO BADANIA DZIEJÓW ZAKONU KRZYŻACKIEGO
W MERGENTHEIM

Od 19 do 22 września 1986 r. trwała w Mergentheim konferencja Internationale Historische Kommission Zur Erforschung Des Deutschen Ordens poświęcona zagadnieniom rozwoju gospodarczego Zakonu Krzyżackiego w średniowieczu („Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter”). Głównym organizatorem konferencji był jej prezydent prof. dr Udo Arnold¹.

Uczestnicy spotkali się już wieczorem 19 września na uroczystej kolacji, w czasie której m.in. zaprezentowano pierwszy tom publikacji Komisji². Obok publikacji historyków zagranicznych (głównie z RFN i USA) znalazły się tam nazwiska Mariana Biskupa³ i niżej podpisanego⁴. W późnych godzinach wieczornych odbyło się również posiedzenie zarządu Komisji w pełnym jej składzie z udziałem prezydenta prof. dr. Udo Arnolda i wiceprezydenta prof. dr. M. Biskupa.

Obradowano w przepięknej sali kapitulnej (kapitularni) zamku krzyżackiego w Mergentheim, który pierwotnie był siedzibą mistrzów krajowych niemieckich, a następnie po sekularyzacji Prus w 1525 r. stał się głównym ośrodkiem administracyjnym Zakonu Krzyżackiego jako siedziba wielkich mistrzów. W konferencji wzięli udział przede wszystkim

¹ Międzynarodowa Historyczna Komisja do badania dziejów Zakonu Krzyżackiego ukonstytuowała się 3 września 1985 r. w Wiedniu, w czasie spotkania 11 historyków z Austrii, Polski, Republiki Federalnej Niemiec i Włoch, zajmujących się przeszłością Zakonu Krzyżackiego. Inicjatorem konferencji był znany badacz dziejów Zakonu i redaktor serii wydawniczej „Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens” prof. Udo Arnold z Uniwersytetu w Bonn. On też stanął na czele wybranego zarządu, zawiadującego Międzynarodową Komisją, jako jej prezydent. W sprawie tej zob. Z. H. Nowak, Powstanie Międzynarodowej Komisji do badania dziejów Zakonu Krzyżackiego w Wiedniu, *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 3, ss. 213–214.

² *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 1, w: *Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 36, hrsg. von U. Arnold, Marburg 1986.

³ M. Biskup, *Wendepunkt der Deutschordensgeschichte*, ibidem, ss. 1–18.

⁴ M. Grzegorz, *Entstehen und Entwicklung der Ordensverwaltung in Pommern nach 1308*, ibidem, ss. 19–46.

historycy i archiwiści oraz historycy sztuki, głównie Austrii, Republiki Federalnej Niemiec i Polski, a także nauczyciele historii i przygodni goście. Uderzający był udział licznej grupy młodych badaczy przede wszystkim z Republiki Federalnej Niemiec, zajmujących się dziejami Zakonu Krzyżackiego. Czynnici uczestniczyło nieco ponad 40 osób, w tym siedmiu historyków polskich (profesorowie: Marian Biskup, Gerard Labuda, Henryk Samsonowicz i Stanisław Trawkowski oraz docenci: Marian Arszyński, Zenon Hubert Nowak i Maksymilian Grzegorz).

W pierwszym dniu obrad, 20 września, oficjalnego otwarcia dokonał prof. Udo Arnold, przedstawiając pokrótce cele, jakie przyświecały inicjującej grupie historyków i które legły u podstaw powołania do życia, w dniu 3 września 1985 r., Międzynarodowej Historycznej Komisji do badania dziejów Zakonu Krzyżackiego. Według założeń przyjętego statutu — jak oświadczył mówca — jest nim naukowe badanie historii Zakonu Krzyżackiego od jego zarania aż po czasy współczesne w aspektach regionalnym, europejskim i szerszym, jako integralnego elementu historii powszechnej. Zamierza się urzeczywistnić te założenia w drodze międzynarodowej kooperacji z instytucjami i placówkami badawczymi, studiów interdyscyplinarnych, a przede wszystkim otwartej dyskusji. Obok prac edytorskich indywidualnych, stałym forum wymiany myśli, doświadczeń i krytycznej dyskusji mają być periodycznie organizowane konferencje (w cyklach dwuletnich). Zgodnie z decyzją zarządu, przewiduje się zorganizowanie drugiej konferencji w 1988 r., w Toruniu.

Następnie odczyt wygłosił doc. dr Klaus Militzer z Kolonii. Referent, w oparciu o literaturę historyczną, podjął próbę przedstawienia działalności gospodarczej wiejskich i miejskich domów zakonnych w średniowieczu (*Die Wirtschaftstätigkeit ländlicher und städtischer Deutschordenshäuser. Ein Überblick*). Interesująco zarysował sieć powstałych na terenie Palestyny, Armenii i ówczesnej Europy (pomijając Prusy i Inflanty) domów zakonnych, komend i baliwatów czy też pomniejszych jednostek gospodarczych zwanych kastneriami (Kastneren), które porównać można — jak sądzę — z włodarstwami. Sporo uwagi poświęcił utworzonym jednostkom administracyjnym i ich roli organizacyjnej. Jednakże sprawy gospodarcze, szeroko uwypuklone w tytule referatu, omówił, przede wszystkim, na przykładzie dochodów z lat 1413—1414 komendy baliwatu Elsass — Burgund. Zarówno bowiem dotychczasowa literatura przedmiotu, jak i stan zachowania źródeł nie pozwalają szerzej i wszechstronnie naświetlić podjętych zagadnień gospodarczych. Zdumiewające jest przy tym, że — jak wynika ze spisu dochodów — jedynie 20% dochodów tej komendy stanowiły wpływy w postaci pieniędzy, 80% otrzy-

mywała w zbożu i winie, z czego średnio 55% przypadało na zboże, a jedynie 25% na wino. Zdaniem Militzera — około 1400 r. większość, bo 86 na 148, to jest 58% komend zakonnych Rzeszy znajdowała się w miastach. Referent stwierdził, że, w ogólnym przekroju, komturowie byli dobrymi administratorami, choć zachowawczymi i stroniącymi od wszelkich innowacji. Motorem postępu były miasta i rycerstwo.

Kolejnym referentem był Johannes Adrian Mol z Fryzyjskiej Akademii (*Fryske Akademy*) w Leeuwarden, który przedstawił wyniki swoich badań, dotyczących historii gospodarczej domów zakonnych w zachodniej Fryzji. W samym sercu zachodniej Fryzji — jak się wyraził prelegent — istniały 3 niewielkie enklawy Zakonu Krzyżackiego, z których najstarszą, powstałą przed 1243 r., była komenda w Nes. Należał do niej również klasztor żeński pod wezwaniem św. Elżbiety w Steenkerk (wcześniej Katrijp). W niedalekiej odległości od nich Zakon Krzyżacki powołał też komendę w Schoten, utworzoną zapewne przed 1292 r. Pierwsza wzmianka o braciach z Nes pochodzi z nadania wystawionego w 1243 r. przez biskupa z Utrechtu, który ofiarował im własny kościół w Oldeboorn. Fryzyjskie enklawy Zakonu, którym przewodziła komenda w Nes, były podporządkowane baliwatowi Zakonu Krzyżackiego w Utrechcie. Krótki zarys historyczny fryzyjskich enklaw Zakonu oparł referent, z konieczności, na zachowanej w stanie szczątkowym korespondencji z archiwum baliwatu w Utrechcie. Te same powody — zaginięcie wcześniejszych przekazów źródłowych — zdecydowały o tym, że dzieje gospodarcze tych komend po 1470 r. przedstawił korzystając głównie z zachowanych wizytacji. Przykładem może tu być przekaz z 1502 r. i inne. W świetle przedstawionych faktów, w połowie XV w. i później, komendy fryzyjskie nie były samowystarczalne; poważnie zubożały. Np. w XVI w. w Schoten mieszkał komtur jedynie ze służącą. J. A. Mol zarzuca niektórym komturom niegospodarność i marnotrawstwo używanych środków. W wystąpieniu J. A. Mola najwyżej należy ocenić starania ujawnienia struktury organizacyjnej i gospodarczej fryzyjskich domów zakonnych, łącznie z przedstawieniem problemu siły roboczej oraz porównań z innymi klasztorami i zakonami tego regionu.

W godzinach popołudniowych tegoż dnia uczestnicy konferencji wysłuchali dwóch następnych referatów poświęconych tym razem w głównej mierze uprawie winorośli oraz produkcji i handlu winem. Dr Michael Diefenbacher (Nürnberg) przedstawił mianowicie zagadnienie wytworzenia się centrów gospodarki agrarnej w komendach zakonnych nad dolnym Neckarem (*Agrarwirtschaftliche Zentren des Deutsches Ordens am unter Neckar*), w których jednak poczesną rolę odgrywała uprawa winorośli.

Ponieważ zachowały się wykazy posiadłości z lat 1427 i 1524 komendy Zakonu w Heilbornn, referent na tych i innych przykładach przedstawił przekonywające struktury upraw, uwzględniając grunty uprawne, łąki, terasy winne i lasy w kontekście rozwojowym. Ponieważ jednak brak opracowań, a stan zachowania bazy źródłowej jest niewystarczający i ten referat, dotyczący kwestii agrarnych, wychodził poza średniowiecze i był mocno osadzony w głębi XVI w.

Natomiast prof. U. Arnold podjął próbę szerokiej przeglądowej oceny upraw winorośli i handlu winem w posiadłościach Zakonu Krzyżackiego (*Weinbau und Weinhandel beim Deutschen Orden*), koncentrując się początkowo na dwóch podstawowych aspektach, a mianowicie: wielkości upraw, zależnie od strefy klimatycznej, oraz wpływie zmian klimatycznych w Europie na rozwój, a potem stopniowy upadek upraw winorośli, widoczny szczególnie w początkach XVII w. Zdaniem referenta, warunki klimatyczne stopniowo pogarszały się, poczynając od 1550 r. Dopiero w następnej kolejności U. Arnold mówił o spożyciu win, uszlachetnianiu ich przez zaprawianie miodem i ziołami, strefach eksportu, komorach celnych i cłach ochronnych, a także kwestiach związanych z dzierżawieniem winnic oraz produkcją wina. Wykład swój ilustrował wybranymi przykładami, wzmiankując m.in., że w niektórych regionach wysokość taryf celnych dochodziła do 2/3 wartości eksportowanego wina. Na koniec, wykazując, jak poważne są braki w opracowaniu tych kwestii gospodarczych, przedstawił liczne postulaty badawcze.

Również w drugim dniu konferencji, 21 września, wygłoszono 4 referaty. Jako pierwszy wystąpił prof. Henryk Samsonowicz przedstawiając problem potencji gospodarczej Zakonu Krzyżackiego w strefie bałtyckiej (*Der Deutsche Orden als Wirtschaftsmacht des Ostseeraums*) na szerokim tle porównawczym z państwami ościennymi tego regionu. Prelegent, wykorzystując osiągnięcia współczesnej historiografii, nakreślił panoramiczny obraz rozwoju osadnictwa wiejskiego i miejskiego powyższego obszaru Europy, łącznie z rozwojem demograficznym, by następnie naświetlić kwestie związane z produkcją rolniczą i pozarolniczą państwa krzyżackiego w Prusach na tle państw sąsiednich. Przedmiotem rozważań był udział samego Zakonu, jak też miast i mieszczaństwa oraz ludności wiejskiej w produkcji i handlu. W konkluzji końcowej referent sformułował interesujące wnioski i postulaty badawcze.

Doc. Zenon Hubert Nowak z Torunia wystąpienie swoje poświęcił przedczarcom jako centrom gospodarczym Zakonu Krzyżackiego w Prusach (*Die Vorkburg als Wirtschaftszentrum des Deutschen Ordens in Preussen*). Zwracając uwagę słuchaczy na to, iż rolę gospodarczą i funkcje

zamków można rozumieć dwojako, a więc — szerzej — jako centrum administracyjne, zarządzające także m.in. wsiami czynszowymi oraz folwarkami, stanowiącymi własność Zakonu, i w znaczeniu węższym, jako ośrodek życia codziennego, postawił pytanie, czy same zamki, a zwłaszcza ich przedzamcza z uwagi na liczne urządzenia gospodarcze mogą być traktowane jako centra gospodarcze. Następnie referent, na podstawie literatury przedmiotu i zachowanych źródeł, zilustrował położone w obrębie przedzamczy młyny, folusze, kuźnie i warsztaty rzemieślnicze, choć nie wskazał możliwych powiązań między infrastrukturą gospodarczą zamków a rzemiosłem i innymi urządzeniami gospodarczymi sąsiadujących miast; pozostawił to jako swego rodzaju postulat badawczy. Tak ujęty przedmiot wykładu stanowi niewątpliwie pewne novum dla przyszłych prac badawczych.

Trudny, niejednokrotnie podejmowany w literaturze historycznej temat, kierowania gospodarką Zakonu Krzyżackiego w Prusach (*Zur Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preussen*) omówił dr Bernhard Jähnig z Berlina Zachodniego, koncentrując się na roli samego Zakonu oraz jego działalności gospodarczej i handlowej.

Zagadnienie miejsca budownictwa w systemie gospodarczym Zakonu Krzyżackiego w Prusach (*Das Bauwesen im Wirtschaftssystem des Deutschen Ordens in Preussen*) omówił doc. Marian Arszyński. Podjął on próbę scharakteryzowania związków budownictwa krzyżackiego z gospodarką, a także handlem w Prusach. W świetle tej charakterystyki budownictwo miało duży wpływ na poszczególne gałęzie gospodarki krzyżackiej, a także na ogólną sytuację na rynku pracy. W ogólnym bilansie, mimo okresowo bardzo dużego obciążenia siły roboczej potrzebnej w rolnictwie, wpływ budownictwa na rozwój gospodarczy, w tym na upowszechnienie się gospodarki pieniężnej oceniony został pozytywnie.

Wszystkie przedstawione referaty cieszyły się poważnym zainteresowaniem uczestników konferencji, czego wyrazem była ożywiona, zawsze rzeczowa, a dość często krytyczna dyskusja, która dotyczyła problemów źródłoznawczych, porównawczych — mowa o odmienności struktur gospodarczych państwa zakonnego w Prusach od europejskich baliwatów krzyżackich, a nawet pozaeuropejskich — a także postulatów badawczych odnoszących się do przyszłych prac. Wyrazem wysokiej aktywności uczestników konferencji był udział około 9 dyskutantów w dyskusji nad każdym referatem. Najaktywniejsza była nieliczna grupa historyków polskich, z której dwaj przedstawiciele, a mianowicie: prof. dr hab. Gerard Labuda i prof. dr Marian Biskup przewodniczyli dwóm pierwszym sesjom konferencji. Oficjalnego zamknięcia konferencji dokonał U. Arnold.

Uczestnicy konferencji wzięli też udział w imprezach towarzyszących: degustacji miejscowego wina w komnacie położonej w wieży zamkowej, uroczystym bankiecie wydanym przez władze miasta Bad Mergentheim, znakomitym koncercie dawnej XVIII-wiecznej muzyki rezydencjonalnej oraz w całodziennej wycieczce wiodącej prześliczną trasą do Archshofen, Dettwang, Rothenburga i innych miejscowości.

Wypada dodać, że wszystkie materiały z konferencji zostaną opublikowane w II tomie *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens*.